

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ЕКОЛОГІЗАЦІЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 338.242

JEL Classification: O10; O11; O50

Дикань О.В.,
*д-р екон. наук, професор кафедри
менеджменту і адміністрування
Українського державного університету
залізничного транспорту*
Мащенко М.А.,
*канд. екон. наук, доцент, доцент
кафедри політичної економії
Харківського національного економічного
університету ім. С. Кузнеця*

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ІНВАЙРОНМЕНТАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Dykan O.V.,
*dr.sc.(econ.), professor at the department of
of management and administration
Ukrainian State University of Railway Transport*
Mashchenko M.A.,
*cand.sc.(econ), assoc. prof., associate professor
at the department of political economy
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics*

SOCIAL ASPECTS OF ENVIRONMENTAL SAFETY

Постановка проблеми. Зміни довкілля мають соціальне значення. Суспільство осягає закони природи і опановує природні ресурси. Тим не менш, суспільство в процесі господарської діяльності не здатне змінити природні закони або підпорядкувати їх соціальним закономірностям. Особливості сучасної екологічної ситуації в національному господарстві, перетин і взаємодія різномірних закономірностей в умовах тієї чи іншої соціальної системи, взаємопов'язаної з певною екосистемою, потребують обережного втручання. Тому визначення взаємодії суспільства і природи в умовах, коли природне середовище повністю включено в процеси людської життєдіяльності на всіх її рівнях та впливає на хід господарських процесів та рішень є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжні та вітчизняні вчені доволі активно досліджують проблеми екологічної свідомості, виявляють особливості екологічної освіти і поведінки різних соціальних груп в системі "людина-природа-технологія" [1-8]. Так, М. Хедлер використовує соціологічний підхід теорії всесвітнього суспільства для вивчення впливу глобальних ідей на екологію та пропонує критично взаємодіяти з теорією світового суспільства через дві основні теми: права людини та екологізм [6]. Серйозним теоретичним фундаментом розвитку досліджень економіко-екологічної соціології є нова екологічна парадигма, що розробляється світовими вченими, такими, як: Р. Данлоп, У. Каттон, Л. Мілбрес, О. Яницький та інші. Багатий внесок у вирішенні соціально-еколого-економічних проблем створено М. В. Лисаускене [1]. Разом с тим, слід відмітити, що екологічні, економічні, соціальні проблеми окремо вирішують у своїх дослідженнях багато вітчизняних та

зарубіжних вчених. Але поєднання усіх трьох напрямів як невід'ємних одне від одного, особливо тих, що проводяться в Україні, дуже мало.

Подальшого дослідження потребує аналіз взаємодії соціального варіанту інвайронментальної безпеки; визначення показників загального механізму соціальних загроз для забезпечення інвайронментальної безпеки держави.

Постановка завдання. Метою статті є визначення соціального варіанту інвайронментальної безпеки, а також аналіз визначення показників загального механізму оцінки соціальних загроз в пролонгованому дослідженні для забезпечення інвайронментальної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єднання дослідження соціологічних, економічних та екологічних проблем в тій чи іншій мірі створено доволі давно. Соціологія екологічних проблем почала розвиватися в США, потім в Західній Європі і СРСР у 70-80-х рр. XX століття. Великий вплив на неї справила серія доповідей Римського клубу, в тому числі перше дослідження відомого соціолога Денніса Медоуза "Межі зростання", опубліковане в 1972 р. [8]. Цим був здійснений перший прорив у суспільній свідомості і покладено початок компаративних екологічно-соціологічних досліджень. Вже в 1992 р. Д. Медоуз заявив, що соціологічні дослідження свідчать про погіршення середовища і для подолання екологічної кризи буде потрібно ще 40 років.

Велику низку теоретичних і методологічних принципів соціальних досліджень еколого-економічних проблем вказав міжнародний симпозіум "Сучасні тенденції розвитку інвайронментальної соціології", що проходив у червні 1992 р. в Нідерландах. На ньому обговорювались питання створення напрямку досліджень глибокого теоретичного осмислення, які дозволять людству розробляти нові стратегії соціальної дії в світовому господарстві.

Міжнародний симпозіум екологів "Населення і навколишнє середовище в розвинених суспільствах", що пройшов у жовтні 1996 р. в Римі, продемонстрував напрям екологічної соціології, що активно розробляється в Європі та аналізує вплив демографічних тенденцій на навколишнє середовище.

Також серйозним теоретичним фундаментом розвитку досліджень еколого-економічної соціології стає нова екологічна парадигма, що розробляється світовими вченими, такими, як: Р. Данлоп, У. Каттон, Л. Мілбрес, О. Яницький та інші. Ключова проблематика нової екологічної парадигми – глобальні зміни довкілля внаслідок господарської діяльності людства і їх соціокультурна інтерпретація. Вона фіксує антропогенні фактори, такі, як, наприклад, залежність людини і соціальних систем від біосфери. Основна ідея цієї парадигми в тому, що люди залишаються одними з багатьох живих істот, взаємозалежних і включених в глобальну екосистему, біосферу, незалежно від того, що вони володіють винятковими властивостями, культурою та технологіями. Взагалі, суспільство живе в кінцевому біофізичному середовищі, яке визначає серйозні обмеження на його діяльність. А винятковість людини як культурної істоти не скасовує законів біосфери [3]. Як видно, нова екологічна парадигма тісно пов'язана з Міжнародною Конвенцією щодо збереження біорізноманіття.

Всі фундаментальні дослідження проводилися світовими вченими, які спиралися на західну систему цінностей. Таким чином, в основі методології соціально-еколого-економічних досліджень лежить західний погляд на світ і екологічна парадигма представляє соціально-екологічну стратегію розвинених індустріальних країн.

Україна має специфічні умови розвитку суспільства і, отже, відмінний від Заходу менталітет. Тому спрощеним і неефективним представляється перенесення західних соціально-еколого-економічних концепцій на вітчизняну дійсність.

Аналіз сучасних соціально-екологічних та соціально-еколого-економічних концепцій, представлених на Заході, свідчить про становлення синтетичних теорій. В їх основу покладена концепція суспільства ризику, висунута західно-германським соціологом Ульріхом Беком і американським вченим Ентоні Гідденсом. Концепція висунута в рамках концепції модернізації, а суспільство ризику розглядається як процес розвитку індустріального суспільства, етап "рефлексивної модернізації" (Бек) або "високого модерну" (Гідденс) [8].

В останні роки ця концепція отримала назву ризик-рефлексії і є провідним напрямком в американській і європейській еколого-економічній соціології, за яким досліджується реакція суспільства на виробництво і поширення соціально-екологічних ризиків, що формуються в ході соціальних, економічних, техногенних змін.

Безпосереднім поштовхом до активного розвитку соціально-еколого-економічного напрямку світових досліджень стала Чорнобильська катастрофа. Фокусом досліджень є процеси і "ризик-рефлексії", які розуміються двояко: як рефлексія масової свідомості на соціальні й екологічні зміни, так і як зіткнення суспільства з наслідками ризиків, з якими воно не може впоратися.

Наступним концептуальним напрямом, який доцільно використовувати на рівні аналізу екологічної свідомості населення і варіантів розвитку, є стратегія екологічного маркетингу, що розробляється німецькою соціологом і психологом Ф. Прозі. Вона передбачає зміну екологічної поведінки, перетворення його в екологічно орієнтовану поведінку за допомогою інструментів

включеного маркетингу і гнучких методів зміни поведінки [7].

Грунтуючись на вищевикладеному, можна вважати, що перспективи економічного розвитку України пов'язані з світовими інтеграційними процесами, тому втілення концепції сталого розвитку в господарювання є одним зі стратегічних завдань сьогодення в нашій країні.

Втілення концепції сталого розвитку має важливе значення для майбутнього країни, оскільки дозволяє сформувати екологічно орієнтований світогляд населення, всебічно оцінити існуючі в країні екологічні та соціальні умови життєдіяльності населення з метою підвищення рівня і якості його життя. А це є необхідним для прийняття рішень і здійснення господарської діяльності згідно принципів сталого розвитку.

Такий підхід потребує нового погляду на державне регулювання та створення загальної соціально-економічної моделі економіки країни. Тому необхідним є досягнення інвайронментальної безпеки.

Інвайронментальна безпека – це стан захищеності економіки та навколишнього середовища, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатний до вирішення проблем збалансованого розвитку економіки й поліпшення стану навколишнього середовища та сприяє розробці й реалізації національних концепцій екологічно стійкого розвитку й механізму його забезпечення [4].

В рамках інвайронментальної безпеки доцільним для більш детального аналізу та виявлення міжнаукових зв'язків є виділення соціальної безпеки.

Однією з форм інтенсивності прояву небезпеки є загроза. Поняття загрози – це постійно існуюча об'єктивна реальність, потенційно направлена на порушення властивостей (об'єкту) системи, рівень небезпеки якої не залежить від зусиль по забезпеченню безпеки. Для характеристики стану об'єкту дії погроз, виходячи з його схильності цій дії, можна використовувати термін «уразливість». Небезпека загрози і уразливість об'єкту тісно переплетені. Так, якщо небезпека даної загрози для даного об'єкту свідчить про його уразливість перед ним, навпаки, уразливість даного об'єкту перед даною загрозою свідчить про її небезпеку для нього.

Якщо аналізувати соціальну безпеку в рамках інвайронментальної, то можна виділити наступні джерела загроз:

- диференціація соціально-економічних інтересів і механізмів їх реалізації;
- обмеженість природних ресурсів;
- диференціація умов здійснення господарської діяльності;
- встановлення соціального статусу.

Звісно, що одним з головних завдань держави є забезпечення соціальної безпеки. Об'єктом і суб'єктом системи соціальної безпеки виступає населення взагалі та людина зокрема.

На безпеку людини впливають загрози, що виникають в різних сферах. На рисунку 1 відображено ті загрози, які можна вважати найважливішими та найвпливовішими.

Рис. 1. Сфери загроз, які впливають на населення. Соціальна складова

Джерело: розробка авторів

Як видно з рисунку 1, основних сфер загроз виділяють шість. При цьому: політична сфера складається з двох – зовнішньополітичної та внутрішньополітичної сфер. Так, до зовнішньополітичної сфери потрібно віднести політичну нестабільність в країні, війни, тероризм, поширення корупції, сепаратизм тощо. До внутрішньополітичної сфери відносяться такі загрози, як, наприклад, порушення Конституції й законів країни, прав і свобод громадян.

Економічна сфера досить багатогранна, до загроз відносять високий рівень безробіття та інфляції в країні та недовиробництво внутрішнього валового продукту, яке впливає з цього;

незбалансованість державного бюджету країни, циклічний розвиток економіки, проведення неефективної фіскальної та монетарної політики, неефективність банківської системи тощо.

Соціальна сфера складається з невиразних соціальних пріоритетів стосовно жінок, дітей та осіб літнього віку, а також з невідповідності програм реформування економіки країни й результатів їх здійснення.

Військова сфера формує загрози з недостатньої ефективності існуючих структур і механізмів забезпечення військової безпеки в державі, нелегальна міграція тощо.

Екологічна сфера – це зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного й природного характерів.

Інформаційна сфера на сучасному етапі має загрози, що проявляються в обмеженні свободи слова й доступу громадян до інформації; поширенні засобами масової інформації культу насильства, жорстокості; комп'ютерна злочинність.

Виділення авторами сфер загроз соціальної сфери передбачає в подальших дослідженнях виведення показників, що впливають на соціальну безпеку країни в рамках інвайронментальної безпеки та формування інтегрального показника соціальної безпеки, який своєю чергою буде складовим загального показника інвайронментальної безпеки сумісно з інтегральним показником економічної безпеки та інтегральним показником екологічної безпеки.

На даному етапі дослідження виведено низку загроз, які сформують початкові показники соціальної загрози для збору первісної інформації про стан соціальної загрози в регіонах та країні в цілому.

Визначення показників має метою збір інформації про стан соціальної загрози в регіонах та в країні в цілому. Але ці показники потім необхідно порівнювати з критеріями соціальної безпеки.

Критерій соціальної безпеки являє собою оцінку стану соціальної сфери. Наприклад, критеріями можуть служити такі порогові значення показників соціальної безпеки:

- частка в населенні громадян, що мають прибутки нижче прожиткового мінімуму – 7 %;
- тривалість життя – 70 років,
- розрив між прибутками 10 % самих високодохідних і 10% самих низько дохідних груп населення – 8 разів,
- граничне значення рівня безробіття – 10 -12 %;
- обсяг ВВП на душу населення – 100 % від середньосвітового показника ВВП.

Для того, щоб сформувати критерії соціальної безпеки, необхідно встановити критеріальну оцінку. Визначення критеріальної оцінки соціальної безпеки є також сучасною необхідністю. При цьому загальна критеріальна оцінка також формується з показників. Показники критеріальної оцінки соціальної безпеки наведено на рис. 2.

Рис. 2. Показники критеріальної оцінки соціальної безпеки

Джерело: розробка авторів

Як видно з рисунку 2, критеріальна оцінка включає чотири первісних оцінки. Це соціальні відносини та соціальна структура – а саме, їх стабільність. Соціальні конфлікти – це оцінка наявності умов запобігання і вирішення соціальних конфліктів. Оцінка десоціалізації суспільства – це позбавлення економічного підґрунтя негативних процесів, що виникають в суспільстві у разі виникнення будь-якої соціальної загрози.

В ході побудови системи показників соціальної безпеки слід враховувати, що процес діагностики рівня соціальної безпеки багато в чому визначається рівнем дослідження. З рис. 2 видно, що найбільше поширення в системах національних спостережень рівня соціальної безпеки отримали наступні показники:

- рівень безробіття (з якого також можна вивести й необхідний рівень зайнятості населення);
- мінімальна погодинна заробітна плата;
- індекс людського розвитку (тривалість життя, рівень освіти, реальний ВВП на душу населення, в тому числі за паритетом купівельної спроможності);
- розрив між прибутками 10% самих високодохідних і 10% самих низькодохідних груп населення.

Дослідження може спиратися на ці показники. Але, наприклад, вітчизняна сучасність диктує створення все складніших умов для життя населення, тому може виникнути потреба ввести додаткові показники. Наприклад, це може бути показник питомої ваги зайнятих, що отримують плату на рівні неоподаткованого мінімуму тощо.

Слід сказати, що у широкому значенні соціальна діагностика базується на даних соціальної статистики. Вплив регіональних умов на соціалізацію людини має різний характер: природно-географічний; соціально-географічний; соціально-економічний; соціально-демографічний; етнічний; історичний.

Високий рівень соціальної безпеки характеризує наявність можливості самостійно приймати рішення щодо розвитку соціальної сфери.

Тому основна база показників, що приведена в дані роботі, не є статичною. Вона має заглиблюватися в процесі дослідження, корегуватися та доповнюватися новими необхідними показниками.

Процес діагностики в загальному дослідженні включає декілька ступенів:

- з'ясування стану досліджуваної проблеми;
- вивчення кожного з аспектів даної проблеми, з'ясування більш приватної причини виниклого явища;
- розробку конкретних програм усунення виявлених недоліків.

Практичне використання майбутніх результатів автор передбачає у впровадженні в межах регіону та, після первісної апробації, в межах країни. Втілення досліджень стосовно соціальної безпеки регіону спрямовано на вирішення наступних завдань: аналіз економічного та соціального стану регіону; розробка та впровадження напрямків реформування регіонального розвитку; контроль за виконанням заходів щодо реформування.

В подальшому, ефективно реформування соціально-економічної моделі країни залежить від ступеню впливу на рівень соціальної безпеки.

Отже, в цілому система організаційно-економічних і правових заходів із запобігання інвайронментальним загрозам в рамках соціальної безпеки являє собою механізм забезпечення соціальної безпеки.

Елементами механізму виступають: аналіз економіки, екології й суспільства; розробка граничнодопустимих значень соціально-економічних показників; протистояння з боку держави внутрішнім та зовнішнім погрозам.

Елементами структури механізму забезпечення соціальної безпеки виступають: підсистема самозабезпечення необхідних параметрів соціальної взаємодії і розвитку; підсистема державного регулювання стану соціальної безпеки.

Висновки з проведеного дослідження. Формування в Україні нових соціально-економічних відносин, реформування соціально-економічної моделі вимагають осмислення підходів і розробку концепції національної безпеки, а в рамках загальної концепції – основних положень інвайронментальної безпеки України. Визначена в статті важливість соціального варіанту інвайронментальної безпеки та необхідність втілення комплексних результатів соціально-еколого-економічних досліджень показує, що на сучасному етапі державна стратегія інвайронментальної безпеки України в рамках соціальної безпеки повинна бути орієнтована насамперед на підтримку достатнього рівня життя населення; забезпечення соціально-політичної безпеки суспільства; збереження основ конституційного ладу; формування стійкої системи національних цінностей і інтересів.

Ґрунтуючись на цій стратегії, одним з важливіших підходів для досягнення інвайронментальної безпеки є визначений в статті та розроблений авторами загальний механізм оцінки соціальних загроз на основі виділених показників та критеріальних оцінок.

Слід відзначити, що досліджувана проблема має широкі можливості для прикладного аналізу та потребує подальшого продовження досліджень.

Література

1. Лисаускене М. В., Лихачева Т. И. Инвайронментальная социология: ступени развития. *Вестник ВГУ: Гуманитарные науки*. 2005. № 1. С. 313-321.

2. Кліменко О. М., Мащенко М. А. Інвайронментальна економіка: навчальний посібник для студентів напряму підготовки «Економічна теорія». Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 176 с.
3. Кліменко О. М., Мащенко М. А. Соціальна економіка: навчальний посібник. Харків: Вид. ХНЕУ, 2013. 148 с.
4. Мащенко М. А. Теоретичне обґрунтування сутності економічної категорії «Інвайронментальна безпека». *Вісник економіки транспорту та промисловості*. 2017. № 60. С. 49-55.
5. Gardner Mary M., Riley Christopher B, Bommarco Riccardo, Öckinger Erik. Rights-of-way: a potential conservation resource. *Frontiers in Ecology and the Environment*. March, 2018. Vol 16, issue 2. p. 54-65.
6. Markus Hadler. Development in Selected Countries. *The Influence of Global Ideas on Environmentalism and Human Rights*. 2017. pages 85-108.
7. Mashchenko M., Klimenko O., Dykan O. Optimization of expenditures on environmental actions in Ukraine. *Technology audit and production reserves*. 2017. № 5/5(37). pp. 25-30.
8. Yanitzky O. N. On evolution of international comparative ecosociological studies. *Sotsiologicheskie issledovaniya*. 2015. No. 2. P. 98–106.

References

1. Lisauskene, M.V. and Likhacheva, T.I. (2005), "Environmental sociology: stages of development", *Vestnik VHU: Humanytarne nauky*, no. 1, pp. 313–321.
2. Klimenko O.M., Mashchenko M.A. (2015) *Invaironmentalna ekonomika* [Environmental economy], textbook, KhNEU im. S. Kuznetsia, Kharkiv, Ukraine, 176 p.
3. Klimenko O.M., Mashchenko M.A. (2013), *Sotsialna ekonomika* [Social economy], textbook, KhNEU im. S. Kuznetsia, Kharkiv, Ukraine, 148 p.
4. Mashchenko, M.A. (2017) "Theoretical justification of essence of the economic category "environmental security", *Visnyk ekonomiky transportu ta promyslovosti*, no. 60, pp. 49–55.
5. Gardner, Mary M., Riley, Christopher B, Bommarco, Riccardo and Öckinger, Erik (2018), "Rights-of-way: a potential conservation resource", *Frontiers in Ecology and the Environment*, March, Vol 16, issue 2, pp. 54-65.
6. Markus, Hadler (2017), Development in Selected Countries. The Influence of Global Ideas on Environmentalism and Human Rights, pages 85-108.
7. Mashchenko, M., Klimenko, O., and Dykan, O. (2017), "Optimization of expenditures on environmental actions in Ukraine", *Technology audit and production reserves*, no. 5/5(37), pp. 25-30.
8. Yanitzky, O.N. (2015), On evolution of international comparative ecosociological studies. *Sotsiologicheskie issledovaniya*, no. 2, pp. 98-106.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2018 р.